

Michel LABRECQUE este jurnalist și scriitor. Angajat la Radio-Canada din 1982. S-a remarcat în principal ca reporter radio internațional. A fost corespondent în America Latină, călătorind prin lume și explorând probleme sociale, politice, economice, culturale și umane majore. În 1991, a fost trimis la Moscova și Kiiv pentru a relata despre evenimentele-cheie din jurul prăbușirii URSS.

Este unul dintre puținii jurnaliști care s-au interesat de soarta Moldovei după ce fosta republică sovietică a devenit independentă, revenind aici în mai multe rânduri pentru a relata despre evoluțiile acesteia. În Moldova, l-a întâlnit pe Mihai Fusu, jurnalist, regizor și dramaturg care l-a ghidat prin țară și i-a rămas de atunci un prieten apropiat. De-a lungul a trei decenii, Michel Labrecque a rămas un martor atent și privilegiat al tensiunilor intense care zguduie Moldova și slăbesc viitorul cetățenilor săi.

În 2024, a publicat la Septembre Éditeur cartea *La Moldavie dans l'oeil du cyclone russe*, un eseu despre schimbările sociale și politice din Republica Moldova de-a lungul a mai bine de trei decenii.

„Rolul meu de editorialist la *Le Devoir* îmi permite să fac călătorii livrești neașteptate. Așadar, iată-mă săptămâna aceasta în Moldova, o mică țară est-europeană cu 2,6 milioane de locuitori, situată între România și Ucraina, sfâșiată, din punct de vedere identitar, între Rusia și Occident și care are aproximativ 8.000 de expatriați în Québec. Fostă republică sovietică, Moldova și-a declarat independența pe 27 august 1991, în urma dezintegrării URSS.

Ce caut eu pe aceste meleaguri? Michel Labrecque, jurnalist pensionat de la Radio-Canada, mă aduce acolo cu cartea sa La Moldavie. Dans l'oeil du cyclone russe, un reportaj excelent despre o țară mică ale cărei realități nu sunt străine de cele ale Québecului.”

Louis CORNELLIER

MICHEL LABRECQUE

în colaborare cu MIHAI FUSU

Moldova în ochiul cicloului rus

ESEU

Traducere din franceză de CRISTIAN FULAȘ

3CARTIER

Din 1995, în toate librăriile bune

Cuprins

CUVÂNT-ÎNAINTE.....	9
CÂTE CEVA DESPRE ÎNTÂLNIREA LUI MIHAI CU MICHEL.....	12
I. ÎN INIMA CICLONULUI RUS.....	17
II. BLUES ȘI ROCK'N'ROLL ÎN UCRAINA.....	21
III. UNDE E MOLDOVA?.....	22
IV. MOLDOVA NU E CEEA CE VĂ ÎNCHIPUIȚI.....	24
V. ESCAPADĂ ÎN TRANSNISTRIA SOVIETICĂ REBELĂ.....	31
VI. VERIȘORUL.....	35
VII. ÎMI PLAC MOLDOVENII.....	36
VIII. REZUMAT AL REVOLUȚIEI PAȘNICE MOLDOVENEȘTI.....	39
IX. ISTORIA COMPLICATĂ A UNEI ȚĂRI MICI (CARE CÂNDVA A FOST MAI MARE).....	44
X. ANII SOVIETICI AI LUI MIHAI FUSU.....	49
XI. O ALTĂ VIZIUNE ASUPRA ANILOR SOVIETICI.....	54
XII. PLONJON ÎN LUMEA A TREIA.....	56
XIII. OMNIPREZENȚA LUI PUTIN ÎN RUSIA, RECOLUL DEMOCRAȚIEI.....	60
XIV. ÎNTOARCEREA ÎN MOLDOVA... PE MARGINEA PRĂPASTIEI.....	63
XV. HOLERCANI, SATUL CARE S-A GOLIT DE OAMENI.....	66
XVI. ISTORIA ABANDONULUI ȘI A REGĂSIRII.....	70
XVII. ÎNAPOI ÎN TRANSNISTRIA, UNDE LENIN ERA UN SUPEREROU.....	74
XVIII. MIHAI FUSU, REGIZOR AL TABUURILOR MOLDOVENEȘTI.....	79

XIX. DERIVELE MOLDOVEI.....	84
XX. TELEVIZIUNEA, OLIGARHIA ȘI MAFIA.....	88
XXI. MIHAI FUSU ȘI TABUURILE MOLDOVENEȘTI, BIS	90
XXII. MOLDOVA ȘI RĂZBOIUL EI DIN UMBRĂ	93
XXIII. UMBRA RUSEASCĂ	99
XXIV. ÎNTR-UN FINAL, MOLDOVA O VA APUCA PE DRUMUL EUROPEAN?	104
XXV. TRANSFORMAREA CHIȘINĂULUI ÎN ORAȘ EUROPEAN.....	107
XXVI. LA CHIȘINĂU, UN EMBRION DE ÎNALTĂ TEHNOLOGIE	111
XXVII. O PREȘEDINTĂ POATE SALVA O ȚARĂ AFLATĂ PE PERFUZII?	113
XXVIII. MOLDOVA, ȚARĂ LA PERFUZII.....	119
XXIX. O PRIVIRE ASUPRA MOLDOVEI DINSPRE CANADA.....	121
XXX. TRANSNISTRIA, MAI MISTERIOASĂ CA ORICÂND	123
XXXI. SIMBIOZA DINTRE LUMEA AFACERILOR ȘI POLITICĂ ÎN TRANSNISTRIA.....	128
XXXII. PLIMBARE PRINTR-O ȚARĂ ATÂT DE MICĂ ȘI PLINĂ DE CONTRASTE	133
XXXIII. <i>IN VINO VERITAS</i> : REVOLUȚIA VINULUI MOLDOVENESC	140
XXXIV. SCRIITORII MOLDOVENI CA INDICATORI SOCIALI.....	144
XXXV. UMBRA RUSEASCĂ, BIS.....	151
XXXVI. PENTRU MULTĂ VREME, O MOLDOVĂ CÂT SE POATE DE FRANCOFILĂ.....	156
XXXVII. LIUDMILA TERZI, INGINERĂ DIN MOLDOVA, DEVENITĂ VITICULTOARE ÎN QUÉBEC	159
XXXVIII. NATA ALBOT: ÎNTOARCEREA ÎN MOLDOVA.....	162
XXXIX. SĂ FIM SIGURI CĂ NIMIC NU E SIGUR.....	164

enormă (și nu doar fizică) între cititorul din Canada și cel din Moldova. M-am întrebat atunci: care ar fi interesul pentru carte aici, în Moldova? Care ar fi locul pe raftul bibliotecii noastre mentale în viziunea noastră despre noi înșine?

Și m-am gândit că cititorul ideal al aceste cărți trăiește în România. România care ar vrea să ne cunoască mai bine, dar care nu întotdeauna are instrumentele obiective pentru a o face; România care crede că ne cunoaște, dar de fapt nu ne cunoaște până la urmă; România care s-a schimbat mult ea însăși ultima perioadă și e gata să privească altfel la Moldova, cu un ochi nou și proaspăt. Poate, de ce nu, chiar prin prisma Ochiul lui Michel Labreque, cu siguranță un altul decât cel al Ciclonului Rus.

Mihai FUSU

I

ÎN INIMA CICLONULUI RUS

— *I need a cigarette, right now, please.*

Jurnalistul veteran de la BBC nu mai fumase de cincisprezece ani. Dar în această toamnă a lui 1991, la Moscova, obiceiurile se pot schimba rapid.

Pe balconul clădirii anonime, în care se află în epocă birourile gri ale CBC/Radio Canada, Michael e palid și privește cu ochi îngrijorați.

— Când am aterizat, au cedat trei părți ale trenului de aterizare; avionul a început să meargă în zigzag. Eram convins că o să mor.

I-am oferit o țigară. Ne-am luat câte o bere. Și am ciocnit pentru soartă.

În ceea ce mă privește, petrecusem o oră și jumătate într-un avion al companiei sovietice Aeroflot – pe un scaun al cărui spătar era inutilizabil. Printre resturi și țărani așezați pe jos. Îmi doream tare ca zborul să se termine.

Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste se cutremura. Împreună cu un grup de reporteri de la CBC/Radio Canada, urma să acoperim toate aspectele acestui seism politic.

Explorasem Moscova și alte părți ale Rusiei până atunci practic interzise presei străine. Fusesem în Georgia, în republicile baltice, în Tatarstan, în Ucraina.

La Moscova, în august 1991, o tentativă de lovitură de stat împotriva președintelui Mihail Gorbaciov eșuase după trei zile. Se năștea o mișcare democratică. În fața Casei Albe rusești aveau loc demonstrații și armata nu intervenea. Istoria accelera foarte puternic.

Între august și decembrie, zece republici sovietice urmau să își declare independența. În 25 decembrie, URSS avea să se dizolve.

Dar în această lună septembrie cetoasă și răcoroasă, nimeni nu ar fi bănuț ce urma.

Pentru un jurnalist, era un moment extraordinar. Mute de zeci de ani, limbile se dezlegau. Oamenii zâmbeau, uneori fără sens. Doi polițiști mi-au spus: „Vom putea în sfârșit să protejăm cetățenii în loc să-i supraveghem”.

Pentru cei care n-o cunoscuseră, descoperirea libertății era exaltantă. Dar această exaltare era adesea urmată de îndoială.

— De acum înainte, va trebui să ne luăm viețile în propriile mâini. Te ia cu ameteți, mi-a spus pe atunci un jurnalist rus de opoziție, Serghei Parhomenko².

În apropierea apartamentului moscovit în care locuiam împreună cu un coleg francez, pe un mare bulevard desfigurat de clădiri de beton unele mai urâte ca altele, tocmai se deschisese un supermarket irlandez dintr-un mare lanț. După ani de zile de cozi la zahăr sau pâine în fața băcăniilor, rușii descopereau un fel de palat al celor o mie și una de noți alimentare, cu nenumărate produse la care mai înainte nu aveau acces. Dar la fel de bine își dădeau seama că majoritatea produselor nu și le permiteau. Îndepărtată presimțire a unei furii viitoare.

În vitrina marelui magazin GOUM din centrul Moscovei, oamenii admirau noile aparate electrocasnice, malaxoare și aspiratoare care pentru mulți moscoviți semănau a farfurii zburătoare.

— Mi-ar trebui salariul pe șase luni ca să cumpăr asta, mi-a spus o femeie care ezita între extaz și exasperare.

În timp, creasem o micro-comunitate a jurnaliștilor din mai multe țări; aveam lângă noi ruși care ne serveau drept interpreți, dar și oameni de afaceri sau sovietologi atrași de schimbare.

Uneori, aveam parte de surprize. Aflați în căutarea apartamentului unei colege dintr-un complex în care toate imobilele erau identice, am dat din greșală peste locuința Ambasadorului Cambogiei la Moscova. Auzindu-ne vorbind în franceză, acest

domn fermecător ne-a invitat la ceai. Odată ajunși în interior, spaimă. Toți pereții erau plini de gândaci. Am numărat cel puțin șaptezeci. Ne priveam uluiți. Mulți dintre noi frecventaserăm zone de război și totuși ne scârbea prezența acestor insecte respingătoare. Domnul Ambasador ne-a remarcat confuzia și ne-a explicat, dacă-mi amintesc bine, că gândacii jucau un rol important în spiritualitatea cambogiană.

Munceam ca nebunii, dar adesea zilele noastre se încheiau într-un soi de frenezie festivă. Descopeream vinurile georgiene și bucătăria rusească în restaurante vechi sau stabilimente private apărute în contextul noii economii emergente. În restaurantele tradiționale puteam asista la spectacole muzicale și cercheze incredibile, toate hâscute din ideea sovietică de distracție: înghițitori de foc, muzicanți. În plus, acestei atmosfere i se adăuga o stare nouă numită libertate pe care mulți încă nu știau cum să o trăiască.

Aveam parte de întâlniri neprevăzute, fantastice. În treizeci de minute, ne povesteam viețile cu totul; rușii educați și poligloți își doreau mult să vorbească cu noi. Să fraternizeze. Să danseze. Să se deschidă față de lume. În ultima seară petrecută la Moscova, am flirtat cu o tânără rusoaică care, în timp ce dansam un *slow*, mi-a împărtășit exaltarea care o cuprindea atunci când comunica cu străinii. Se simțea o energie pe care n-am mai trăit-o niciodată după aceea.

E mai degrabă trist să-mi amintesc această epocă în momentul când Vladimir Putin invadează Ucraina, se luptă cu întreg Occidentul și se închide în sine ca o scoică.

O tânără rusoaică francofilă îmi dăduse spontan întâlnire la primul McDonalds din Moscova, cel din Piața Pușkin. Pentru ea, acel loc reprezenta libertatea. Degeaba îi explicam că pentru mine era un fel de înrobire, nu aveam nicio șansă. Îmi amintesc prenumele ei: Ludmila. Treizeci și unu de ani mai târziu, din cauza invadării Ucrainei, McDonalds a decis închiderea celor opt sute cincizeci de sucursale din Rusia.

Aveam treizeci și cinci de ani. Trăiam momentul la maxim. Totul era nou. Dar sub această aparentă euforie se simțeau curenți

2 Extras dintr-un reportaj difuzat de postul principal al Radio-Canada în septembrie 1991.

subterani, falii seismice care nu vesteau nimic bun. Împărtășeam naivitatea multor occidentali: rușii și ucrainenii aveau să adopte rapid democrația, libertatea, cu toții aveau să se îmbogățească sau măcar aveau să trăiască mai bine.

Ne înșelam cu toții. Enorm!

Îmi amintesc întâlnirea într-o cafenea tenebroasă cu un rus francofon care se ocupa cu afaceri de import-export: îmi vorbise de apetitul cu care mafiile profitau de haosul economic provocat de prăbușirea regimului. Mafii? În Rusia? S-a dovedit că aveau să domine noua economie mai bine de un deceniu. După aceea, numeroși mafioți au devenit oligarhi.

Numeroși cetățeni care întotdeauna se bazaseră pe ajutorul statului, oameni care prestau munci slab remunerate, dar garantate trăiau o angoasă intensă. E un principiu nobil să-ți iei viața în propriile mâini, dar când ai trăit cincizeci de ani fără să faci asta e un lucru care-ți poate provoca multe îngrijorări.

Fără să mai punem la socoteală faptul că fosta Iugoslavie intra lent într-un proces de descompunere și în război și mulți sovietici începeau să se teamă ca nu cumva această militarizare fanatică să contamineze și teritoriul lor.

După zece zile la Moscova, mă aflu pe pista aeroportului, gata să iau avionul spre Kîiv, metropola ucraineană. În acel moment, un avion a trecut foarte aproape și fața mi-a fost măturată de căldura reactorului. M-am temut că mă arse, dar într-un final fusese doar frica, nu pășisem mare lucru. Era clar, în Rusia trebuia să eviți aeroporturile și aeronavele.

BLUES ȘI ROCK'N'ROLL ÎN UCRAINA

După un zbor de o oră și jumătate, am ajuns într-o lume în același timp asemănătoare și diferită de cea a Moscovei. O interpretă drăguță m-a ajutat să descopăr un Kîiv aflat în plină transformare.

Am descoperit cultura și naționalismul ucrainene, atât de multă vreme oprimată de Rusia. Niciodată nu-mi dădeam seama dacă oamenii vorbeau între ei în ucraineană sau în rusă. Cert e că era o societate care se reinventa, se reconfigura. Era pasionant. Dar patru zile nu erau suficiente pentru a înțelege această țară.

În epocă, mulți ucraineni erau convinși că mulțumită grâului și agriculturii bogate noua Ucraină independentă avea să egaleze foarte repede Europa de Vest la nivel economic și țara avea să devină prosperă în doar câțiva ani.

Dar alți observatori îmi transmiteau un mesaj complet diferit. Un canadian de origine ucraineană mă prevenise, într-o franceză excelentă, chiar în apartamentul lui decrepit din Kîiv: „Politicienii sunt incompetenți, noua clasă de oameni de afaceri e coruptă, oamenii nu iau nicio inițiativă; anii care urmează vor fi complicați”. Evident, bărbatul avea dreptate.

În ultima seară a sejurului meu, interpreta m-a invitat la ea acasă la o cină cu *pirogis*, paste ucrainene tradiționale. Fiul ei adolescent mi-a arătat chitara lui și a început să cânte. I-am arătat cum să cânte acordurile de bază de blues și rock'n'roll. Mi major, la major, si major. Lumina din ochii lui! Poate a devenit muzician profesionist, cine știe! Sau poate că și-a pierdut viața în războiul care-i decimează țara din 2022...

UNDE E MOLDOVA?

În timp ce descopeream Kîivul, m-a sunat o colegă de la Radio-Canada din Montréal.

— Ce-ai zice despre ideea de a merge în Moldova? E o fostă republică sovietică ce tocmai și-a recâștigat independența, mi-a spus Claude Lamazouère, o formidabilă jurnalistă de investigații.

— Unde e Moldova? Ce e Moldova?

Atât am putut spune. Pur și simplu, nu știam nici măcar unde era pe hartă.

— Moldovenii sunt românofoni; înainte, Moldova făcea partea din România, a adăugat ea. Am avut un contact foarte bun aici, în Montréal, cu părintele Popescu. Cunoaște un tânăr jurnalist din Moldova care ți-ar putea servi de ghid.

De ce nu? Nu cunoșteam niciun jurnalist francofon care să fi fost acolo. Aveam să ajut francofonia să descopere o nouă țară! Formidabil! Dar dacă acolo nu era nimic interesant? Pierdere de vreme... Totuși, numele era atrăgător. Îmi evoca Syldavia lui Tintin.

Așadar, eram gata să mă afund în necunoscut. Totul se desfășura înainte de epoca internetului și în arhivele centrului de documentare al Radio-Canada erau disponibile foarte puține informații.

Au fost făcute aranjamentele: mi-am cumpărat un bilet de avion spre Chișinău, capitala Moldovei. Știam că tânărul jurnalist moldovean avea să mă aștepte la aeroport. Am luat cu mine o valijoară plină de ruble. Moneda se devalua atât de rapid, că trebuia să ai mulți bani ca să fii sigur că ții pasul. Și trebuia să te asiguri că nu aveau să îți fie furați.

Prima surpriză: zborul meu avea destinația Kishinev (scris în alfabet chirilic), dar avionul a aterizat la Chișinău. Luasem

avionul greșit? Nu, orașul își reluase numele românesc original. Un prim rod al independenței.

— Bună ziua, numele meu e Mihai Fusu.

— Salut, eu sunt Michel Labrecque.

— În română, Michel se spune Mihai.

Primul contact a fost călduros. Am priceput imediat că aveam un nou prieten în Moldova. Prietenia noastră va dura pentru totdeauna.

MOLDOVA NU E CEEA CE VĂ ÎNCHIPUIȚI

În acea zi de septembrie 1991, în Moldova mă întâmpină un cer de un albastru strălucitor. E întotdeauna un cadru mai bun pentru descoperirea unui oraș. La Moscova, deasupra noastră atârna un gri permanent și rece. Sosirea la Kishinev, pradoxon, la Chișinău, echivalează cu o debarcare în Virginia, în Statele Unite, dintr-un Montréal aflat în toiul toamnei.

Când plecăm de la aeroport spre oraș, e limpede că suntem tot în Uniunea Sovietică: harababură de blocuri gri fără suflet – cămine de nefamiliști de pe vremea lui Hrușciiov sau Brejnev și babuște în rochii lungi și broboadă pe cap care merg pe trotuarele pline de gropi de parcă ar purta pe umeri toată greutatea lumii. Pe străzi sunt foarte puține mașini, câteva Lada mâncate de rugină.

Dar e o diferență. „Ai văzut, toate afișele sunt scrise cu caractere latine”, îmi spune Mihai Fusu cu un zâmbet care pentru mine va deveni legendar. Cu trăsături fine și sprâncene stufoase, are o alură de actor grec. „E un lucru relativ nou, situația s-a schimbat acum doi ani”, adaugă el.

În sfârșit, după trei săptămâni de coșmaruri în chirilice, aproape că pot înțelege ce scrie pe afișe. „Aici se putea vorbi și româna, dar se scria în alfabetul chirilic”, precizează el. Din contră, voi descoperi rapid că rusa predomină în toate domeniile importante ale vieții.

Mihai mă duce pe artera principală a orașului, bulevardul Ștefan cel Mare. Descopăr un centru al Chișinăului debordând de verdeață, cu parcuri frumoase și copaci pe toate străzile. Numeroase fațade ale clădirilor de secol 19 sunt deteriorate de poluare și lipsa de întreținere. Ar avea nevoie de multă iubire, cum se spune în Québec.

Mai înainte, acest bulevard se numea Lenin. Dar numele arterei a dispărut odată cu statuia fondatorului URSS care trona în fața Parlamentului Moldovei. Parcul care înconjoară statuia lui Étienne le Grand, în română Ștefan cel Mare, un rege adulat de moldoveni încă de la domnia lui din secolul 15, a devenit un fel de sanctuar în aer liber. Cetățenii depun flori la baza impozantei statui.

„Aici a început mișcarea națională moldovenească, îmi explică Mihai. Se țin multe adunări publice și manifestații la care participă mii de oameni.” El însuși a participat la aproape toate acțiunile de acest fel. „Am vrea ca limba noastră să devină limba de stat a Moldovei, să nu mai fie o limbă de mâna a doua. Cerem revenirea la alfabetul latin.”

Totul a început prin 1989. Moldova era tot în URSS, dar cu *glasnost* (transparența) și *perestroika* (reconstrucția) președintelui sovietic Mihail Gorbaciov, asupra Moldovei a început să adie un vânt al schimbării.

Statul moldovean socialist a rămas represiv până la sfârșitul anilor 1980. *Journal de Moldavie. 1987-1988*³ al filosofului francez Marc Crépon, pe atunci detașat în Moldova, ne permite să ne facem o idee despre nivelul omertei care stăpânea asupra tuturor lucrurilor: „Aici, toată lumea se teme de toată lumea”, povestește el. Descrie un loc unde studenții sunt infantilizați într-o Moldovă rusificată. „În librăriile moldovenești cărțile în română erau rare, cu siguranță la hotărârea partidului comunist”, notează el, subliniind:

Incapabili să producă necesarul, rușii s-au aprovizionat din teritoriile vecine în detrimentul frontierelor istoriei lingvistice.

Începând cu 1989, s-a eliberat un spațiu. În fruntea conducerii moldovenești au venit noi conducători comuniști pro-*glasnost*. Pe măsură ce puterea sovietică arunca lestul, mișcarea pro-românească lua amploare. Totul a culminat cu independența Moldovei, în 27 august 1991. Eu sosesc o lună mai târziu. Totul e nou-nouț.

³ Marc Crépon, *Journal de Moldavie. 1987-1988*, Paris, Éditions Verdier, 2022.